

การพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักของพระพุทธศาสนา

น.ต.สุทธิชัย เจนการ
หมายเลข ๖๓ สัมมนาที่ ๖

บทนำ

มาตรฐานการดำรงชีวิตของมนุษย์ผู้ครองเรือนหรือชาวบ้านในปัจจุบันนั้น คือ การมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขซึ่งได้แก่ มีความสุขเพราะมีทรัพย์สินเงินทอง มีความสุขเพราะได้ใช้ทรัพย์สินเงินทองนั้น มีความสุขเพราะความไม่มีหนี้สินล้นตัว มีความสุขเพราะมีพฤติกรรมที่ไม่ขัดต่อศีลธรรมไม่ผิดต่อกฎหมาย แต่มาตรฐานชีวิตนี้เป็นเพียงแนวคิดของพระพุทธศาสนา แต่ในความเป็นจริงของการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้น มนุษย์มิได้มีมาตรฐานชีวิตคือมีความสุขสมบูรณ์แบบดังว่านี้บริสุทธิ์ทุกคน โดยเฉพาะข้อแรก คือ ความสุขที่เกิดจากความมั่งคั่งทรัพย์สินเงินทองความสุขเกิดจากการไม่มีหนี้ มีคนไทยที่เปอร์เซ็นต์ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนได้ดีขึ้น แม้ในความเป็นจริงที่เห็น ๆ กันอยู่ว่า ปัญหาหนี้ยังไม่มีใครสามารถแก้ไขได้สมใจตามความต้องการของประชาชนเลย เพราะความสุขที่แท้จริงนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับทรัพย์สินเงินทองอย่างเดียว หากแต่อยู่ที่จิตใจของมนุษย์ด้วยนั่นเองตราบใดที่มนุษย์ยังไม่มีความสุขเพียงหรือเพียงพอ ยังควบคุมระดับความอยากและความต้องการของตนเองไม่ได้ ตราบนั้นแม้จะมีทรัพย์สินเงินทองมากมายเพียงใด มนุษย์ก็จะยังไม่ประสบและยินดีกับความสุข แต่ความสุขเพราะมีทรัพย์สินเงินทองนี้ ก็ยังต้องเป็นปัจจัยพื้นฐานที่นำไปสู่ความสุขด้านอื่นอีกได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะได้อธิบายถึงความหมายและความสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจดังนี้

ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจ หมายถึง งานอันเกี่ยวกับการผลิตการจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนหรือหมู่บ้าน เป็นเรื่องสำคัญคู่กับการดำรงชีวิตของคนเรา ซึ่งมีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ถ้าประเทศชาติมีเศรษฐกิจดี มั่นคง มั่งคั่ง นั้นหมายถึง ประชาชนก็จะมีมาตรฐานการครองชีพสูงดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสะดวกสบาย มีความมั่นคงดี แต่ถ้าเศรษฐกิจตกต่ำหรือแย่ ประชาชนก็จะประสบความยากลำบากในการดำรงชีวิต มีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น ไม่มีความมั่นคง ยากต้องกู้หนี้ยืมสิน ชีวิตมีแต่ความยากลำบาก จากความหมายและปัญหาดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ปัญหาเศรษฐกิจนับเป็นปัญหาสำคัญยิ่งในชีวิตมนุษย์เพราะเกี่ยวข้องกับเรื่องปากท้องความเป็นอยู่ของมนุษย์ว่า จะทำอะไรจะมีที่อยู่มีอาหารรับประทานหรือมีของกลางคือเงินไว้ใช้จ่ายใช้สอยบำบัดความต้องการต่าง ๆ โดยสากลแล้วเป็นที่ยอมรับตรงกันว่า จุดประสงค์ของเศรษฐกิจคือการพยายามบำบัดหรือสนองความต้องการของมนุษย์ ในทางพระพุทธศาสนาได้เสนอทัศนะหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจไว้ ๒ ระดับคือ ระดับต่ำ เรียกว่า หลักสนอง ระดับสูง เรียกว่า หลักบำบัด^๑

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอหลักพุทธธรรมที่เป็นแนวคิดช่วยเสริมสร้างและพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์แต่ละคนสามารถดำเนินหรือกระทำให้เกิดขึ้นได้เองโดยมิต้องรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐอย่างเดียว เพราะความสุขที่แท้จริงมนุษย์ทุกคนสามารถสร้างขึ้นได้เอง โดยกำหนดประเด็นนำเสนอเป็น ๒ ประเด็นหลักใหญ่ ๆ คือ

๑. พุทธธรรมเพื่อการเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักสนอง
๒. พุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างด้วยหลักบำบัด

^๑ สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๗.

ก่อนอื่นขอกล่าวถึงหลักพุทธธรรมทั้งสองข้อดังนี้

๑. พุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักสโนง

หลักการสโนง หมายถึง การสอนให้ตั้งเนื้อตั้งตัวให้ได้ในทางเศรษฐกิจ ให้พยายามยกฐานะของตนให้สูงขึ้นด้วยความขยันหมั่นเพียรและวิธีการอื่น ๆ เพื่อสร้างความสุขให้เกิดมีความขึ้นให้ได้สโนงตามความต้องการของมนุษย์

หลักการพัฒนาด้วยการสโนงนี้ เป็นหลักการพัฒนาทางเศรษฐกิจระดับต่ำ หรือระดับพื้นฐานทางกายภาพที่เป็นความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต พระพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนที่เกี่ยวกับหลักการพัฒนาเศรษฐกิจระดับบุคคล ครอบครัว และองค์การโดยทั่วไป ตัวอย่าง เช่นแนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน) หลักการเว้นอบายมุข (เหตุให้เสื่อมทรัพย์) หลักการสร้างสุขของผู้ครองเรือน (สุขของคฤหัสถ์) หลักการใช้จ่ายทรัพย์ตามแนวพุทธธรรม เป็นต้น

๑.๑ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ

ทฤษฎีธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือมีชื่อเต็มว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถสังวัตตนิคธรรม แปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น ๔ ประการ คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการได้ดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตรตตา คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนาสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา คือ จาคะ ปัญญา

๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดีมิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้^๒

๑.๒ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการเว้นอบายมุข

อบายมุข คือ หนทางแห่งความเสื่อม ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ หรือเหตุให้เสื่อมทรัพย์ มี ๔ ประการ คือ

๑. อิตถิธุตตะ นักเลงหญิง, นักเที่ยวผู้หญิง

๒. สุราธุตตะ เป็นนักเลงสุรา, นักดื่ม

๓. อักขธุตตะ เป็นนักการพนัน

๔. ปาปมิตตะ คบคนชั่ว^๓

๑.๓ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการสร้างสุขของผู้ครองเรือน

สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี มี ๔ ประการ คือ

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘, หน้า ๑๑๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

๑. อตฺถิสุข คือ สุขเกิดจากความมีทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจสุขในทรัพย์ที่ได้มาด้วย น้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม อตฺถิสุขนี้แสดงถึงสภาพการมีงานทำ

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจที่ได้ใช้ทรัพย์ที่ตนหามาได้ โดยชอบธรรมนั้น ในการเลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้เกี่ยวข้อง และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ โภคสุขนี้แสดงถึงสภาพคล่องของการไหลเวียนระบบเงิน

๓. อานันฺยสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจในความเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร อานันฺยสุขนี้แสดงถึงสภาพความกินดีอยู่ดี มีความเพียงพอของประชาชน

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ ได้แก่ ความภูมิใจสุขใจว่า ตนประพฤติสุจริตในการประกอบอาชีพการงานที่ไม่มีโทษ ไม่ผิดกฎหมาย มีศีลธรรม ไม่มีความบกพร่องเสียหาย อนวัชชสุขแสดงถึงประสิทธิภาพการบริหารด้านเศรษฐกิจของรัฐ มีผลมาจากข้อ ๑ - ๓

หลักธรรมข้อนี้ สื่อให้เห็นความสำคัญในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เพราะทำให้เกิดความสุข ความคล่องตัวในการดำเนินชีวิต แต่ต้องเป็นเศรษฐกิจในทางที่ดีที่ถูกที่ควร ไม่มีโทษ ไม่ผิดกฎหมายและไม่ผิดศีลธรรมด้วย พระพุทธศาสนายกย่องให้ความสำคัญ อนวัชชสุข คือ ความสุขเกิดจากความประพฤติการประกอบอาชีพการงานที่มีโทษ มากกว่าความสุขอีก ๓ ประการ^๔

๑.๔ แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการใช้จ่ายทรัพย์

คนฉลาดเมื่อหาทรัพย์สิ้นเงินทองมาได้มากแล้ว ควรรู้จักวิธีบริหารการใช้จ่ายโดยกำหนดเป็นแผนการใช้จ่ายให้เรียบร้อย พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดในการวางแผนใช้จ่ายทรัพย์ไว้เป็น ๔ เรียกว่า โภควิภาค ๔ ประการ คือ

เอเกน โภเค ภุณฺเษยฺย หนึ่งส่วน สำหรับเป็นค่าช่วยเหลือตน เลี้ยงครอบครัวดูแลคนที่เกี่ยวข้อง และบริจาคทำสาธารณประโยชน์

ทวิหิ กมฺมํ ปโยชเย สองส่วน สำหรับเป็นทุนประกอบกิจการอาชีพ

จตุตถญจ นิธาเปยฺย อีกหนึ่งส่วน สำหรับเก็บไว้เป็นหลักประกันชีวิตและกิจการคร่าวจำเป็น

๒. หลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยหลักบَابัด

หลักการพัฒนาด้วยบَابัดนี้ เป็นหลักการพัฒนาด้านเศรษฐกิจระดับสูง คือสูงเกินเศรษฐกิจเป็นระดับจิตวิญญาณผู้บริโภคน หรือระดับคุณค่าแท้ การพัฒนาในระดับนี้เป็นการพัฒนาให้มนุษย์เป็นนายเหนือความต้องการความทะยานอยาก ให้รู้จักเอาชนะไม่เป็นทาสของกิเลส รู้ความจำเป็น รู้ความเกิดจำเป็น (ส่วนเกิน) รู้ความทะยานอยาก

พระพุทธศาสนาได้เสนอวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจที่ตรงกันข้ามกับวิธีการของชาวโลก คือ วิธีการพัฒนาที่ไม่ต้องใช้เงินเลย อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ เรียกหลักการพัฒนานี้ว่า หลักเศรษฐกิจขั้นสูง หรือหลักการเหนือหลักเศรษฐกิจ^๕ คือการพยายามเป็นนายเหนือความทะยานอยากนั่นเอง หลักการดังกล่าวมีปรากฏทั่วไปในพระไตรปิฎก เช่น การบัญญัติสิกขาบทห้ามพระสงฆ์หิยจับหรือรับเงินทอง ทรงรับบَابัดแก่ภิกษุผู้ฝ่าฝืน การอนุญาตปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ การบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ใช้สิ่งของที่ทำได้ด้วยทองหรือเงิน หรือของกาวาวสวยงามเกินไป ห้ามไม่ให้ของจากผู้ที่ไม่ได้บารณาไว้ ห้ามไม่ให้สะสม ห้ามไม่ให้เก็บอาหาร

^๔ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สารนิพนธ์พุทธศาสนศตวรรษที่ ๖๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์กรรม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๘๗ - ๘๙.

^๕ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ, หน้า ๕๓.

ไว้ค้างคืน เป็นต้น พระพุทธศาสนาได้เสนอหลักธรรมสำหรับประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดพัฒนาการที่สูงกว่า เศรษฐกิจทางโลกไว้ เช่น หลักธรรมว่าด้วยทรัพย์ภายในอันประเสริฐ เรียกว่า อริยทรัพย์ ๗ ประการ หลักความสันโดษ และหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือความพอเพียง เป็นต้น

ภายใต้หลักเศรษฐกิจเหนือเงินตรานี้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตสิ่งจำเป็นจริง ๆ ในการดำรงชีวิต สำหรับพระภิกษุ เรียกว่า ปัจจัย ๔ ประการ คือ ๑. จีวร ได้แก่ ฝ้านุ่งห่ม ๒. บิณฑบาต ได้แก่ อาหาร ๓. เสนาสนะ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย และ ๔. คิลานเภสัช ได้แก่ ยารักษาโรค

การที่พระองค์ทรงกำหนดปัจจัยพื้นฐานทั้ง ๔ ประการเหล่านี้แก่พระสงฆ์นั้น เหตุผล ๒ ประการ คือ (๑) เหตุผลด้านปัจจัย ๔ ประการ เพราะเป็นการลงทุนน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษทางกฎหมายและศีลธรรม (๒) เหตุผลด้านพระสงฆ์ คือทำให้จิตใจไม่ต้องคับแคบ ไม่ติดขัดในเรื่องปัจจัย ๔ ทำให้มีสมาธิในการปฏิบัติและ บรรลุธรรมได้ในที่สุด

แนวคิดเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจตามหลักการสร้างทรัพย์ภายใน

พระพุทธองค์ได้เสนอเรื่องอริยทรัพย์ คือทรัพย์อันประเสริฐ หรือทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจ อย่างประเสริฐ เป็นทรัพย์ภายใน เพื่อให้พุทธศาสนิกชนก้าวไปให้สูงกว่าเศรษฐกิจทางโลก อริยทรัพย์ที่ว่ามี ๗ ประการ คือ

๑. สัทธานะ ทรัพย์ คือ ศรัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่ออย่างมีเหตุผล
๒. สีลธนะ ทรัพย์ คือ ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยดีงาม
๓. หิริธนะ ทรัพย์ คือ หิริ ความละอายใจต่อบาปทุจริตความชั่วทุกอย่าง
๔. โอตตปฺปนธนะ ทรัพย์ คือ โอตตปฺปะ ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต
๕. สุตธนะ ทรัพย์ คือ พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สดับรับฟังศึกษาเล่าเรียนมาก
๖. จาคธนะ ทรัพย์ คือ จาคะ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

๗. ปัญญาธนะ ทรัพย์คือปัญญา ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผลรู้ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

อริยทรัพย์หรือทรัพย์ภายในนี้ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีใครแย่งชิงได้ ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ทำให้ไม่อ้างว้างไม่ให้ยากจน และเป็นทุนให้เกิดกำลังใจในการสร้างทรัพย์ภายนอก ให้เกิดขึ้นได้ด้วย ถ้ามีทรัพย์ภายในนี้แล้วก็ไม่ต้องต้องสงสัยเลยว่า ทรัพย์ภายนอกจะหลงไหลมาโดยอัตโนมัติ ตรงกันข้าม คนที่มีทรัพย์ภายนอกแต่ไม่มีศีลธรรมหรือไม่มีทรัพย์ภายใน ๗ ประการนี้ ก็ไม่สามารถจะรักษาหรือ เพิ่มพูนทรัพย์ภายนอกที่อยู่นั้นให้คงอยู่และงอกงามไปบุลย์ได้ ทรัพย์นั้นย่อมร่อยหรอไปและหมดสิ้นในที่สุด ทรัพย์ภายในอันประเสริฐนี้ ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจขั้นสูงระดับจิตวิญญาณ สร้างจิตสำนึกในการเลือกบริโภค เฉพาะคุณค่าแท้ของปัจจัยที่จำเป็นจริง ๆ ในการดำรงชีพ ทำให้เข้าใจเหตุเข้าใจผลอย่างถูกต้อง วางตนอยู่เหนือความทะยานอยากในสิ่งที่เกิดความจำเป็น เน้นการบริโภคที่ยึดหลัก “ประโยชน์สูง ประหยัดสุด” สามารถพัฒนาด้านเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรืองได้รอบด้านทั้งแก่ตนเองแลผู้อื่น จึงเรียกอริยทรัพย์นี้อีกชื่อหนึ่งว่า “พหุการธรรม” หรือ “ธรรมมีอุปการะมาก”

บทสรุป

มนุษย์เราทุกคน ไม่ว่าจะ เป็นชายหรือหญิง ยากดีมีเงิน ร่ำรวยเงินทอง ทุกคนมีความต้องการ ทั้งทางด้านร่างกายและจิต การได้รับตอบสนองความต้องการเหล่านั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ ความต้องพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้แก่ความต้องการปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นอกจากนี้มนุษย์ยังมีความต้องการด้านอื่น ๆ ที่เป็นความจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตเพิ่มเติมอีก เช่น เครื่องสุขภัณฑ์ สิ่งอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ รวมทั้งความต้องการทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย เมื่อความต้องการมีอยู่ มนุษย์จึงต้องดิ้นรนขวนขวาย เพื่อให้ได้สมประสงค์ตามความต้องการนั้น บ้างก็สามารถหาสนองความต้องการได้ บ้างก็หาได้ บ้างหาไม่ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่แตกต่างกัน

ในทางหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ก็มีหลักธรรมสำหรับเสริมสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจทั้งเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์และเพื่อบำบัดความต้องการของมนุษย์ หลักธรรมที่ช่วยเสริมสร้างเพื่อสนองตอบความต้องการของมนุษย์นั้นมุ่งเน้นถึงการแสวงหาปัจจัยสี่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตประจำวันเพื่อให้เพียงพอแก่ความต้องการหรือความจำเป็นต้องใช้ต้องบริโภคไม่ให้ขาดเหลือ เช่น หลักการสร้างประโยชน์ในปัจจุบันทันตาเห็น ๔ ประการ ประกอบด้วย ความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้านทำงาน ความรู้จักใช้จ่าย รู้จักเก็บหอมรอมริบไม่สุรุ่ยสุร่าย ความรู้จักเลือกคบคน คบแต่คนดี ๆ มีศีลธรรม ความมีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง ไม่เกินตัวเกินฐานะ การเว้นจากอบายมุข ทางแห่งความเสื่อม ๔ ประการ คือ ความเป็นนักเลงผู้หญิง ความเป็นนักเลงสุรา ความเป็นนักเลงการพนัน ความเป็นผู้ชอบคบหามิตรชั่ว

หลักธรรมที่ช่วยเสริมสร้างเพื่อบำบัดความต้องการอันเกินขอบเขตจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นความต้องการด้วยอำนาจกิเลสตัณหา เป็นหลักธรรมที่ช่วยให้สามารถข่มใจข่มกิเลสความต้องการเกินประมาณนั้น เช่น การเอาอย่างการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่หลักปฏิบัติในการบริโภคปัจจัย ๔ การประพฤติปฏิบัติตามหลักอริยทรัพย์คือทรัพย์ภายใน ๗ ประการ ประกอบด้วย การสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น คือเชื่ออย่างมีเหตุผล ไม่เป็นไปตามกระแสสังคม การสำรวมรักษาศีลเพื่อให้เกิดความปลอดภัยทั้งแก่ชีวิตและทรัพย์ตลอดทั้งได้รับความเชื่อถือมีศรัทธาครอบรอบ มีความละเอียดซื่อสัตย์ไม่ปลั่งผลอดใจแสวงหาปัจจัยในทางที่มีชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรม มีการศึกษาดีมีประสบการณ์สามารถแยกแยะดีชั่ว ควรไม่ควร ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ได้ รู้จักสละบริจาเคื้อเพื่อเผื่อแผ่ต่อเพื่อมนุษย์ทำให้ไม่เห็นแก่ตัว และเมื่อลำบากเดือดร้อนก็ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น และมีปัญญาปฏิภาณไหวพริบในการดำรงชีวิตไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งความกลัว ความหลงมัวเมา และความประมาท อันจะเป็นผลให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงและมีความสุขตามที่ประสงค์อย่างแน่นอน

บรรณานุกรม

- แก้ว ชิตตะชบ. **พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส,ผศ.ดร. **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ซีเอ็ดบุ๊คส์เซ็นเตอร์จำกัด. ๒๕๖๐.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท รพีปกรณ์ จำกัด, ๒๕๕๖.
- สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. **พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.